

*В. П. Паліюк, заступник голови
апеляційного суду Миколаївської об-
ласті, кандидат юридичних наук*

ОЦІНКА ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТА СУДОМ ПРИ РОЗГЛЯДІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Система судів загальної юрисдикції в Україні, відповідно до ст. 125 Основного Закону нашої держави, будується за принципами територіальності та спеціалізації. У свою чергу, норми ст. 19 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р. № 3018-III уточнюють, що спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані. До того ж, у судах загальної юрисдикції передбачається, поміж іншого, розгляд цивільних і кримінальних справ.

Відомо, що порядок здійснення судочинства кожним з цих судів регламентується процесуальним законодавством, зокрема, Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК), Господарським процесуальним кодексом України (далі – ГПК), Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС) та Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК).

Спільним для цих кодексів, в аспекті теми дослідження, є те, що висновки суду про наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників процесу в будь-якій справі, встановлюються на підставі належних доказів. За процесуальним законодавством до таких доказів відносяться й висновки експертів (ч. 2 ст. 57 ЦПК, ч. 2 ст. 32 ГПК, ч. 1 ст. 69 КАС та ч. 2 ст. 65 КПК).

Положення Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII визначають, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у прова-

дженні органів дізнання, досудового слідства чи суду (ст. 1), а судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10).

Необхідність проведення експертизи виникає в науковій, виробничій, архітектурно-будівельній, економічній, торговельній, соціальній, медичній, судовій (експертиза, яка проводиться в процесі судочинства, називається судовою експертизою) та інших сферах діяльності людей. У загальному плані експертиза полягає у «вивченні, перевірці, аналітичному дослідженні, кількісній або якісній оцінці фахівцем (експертом) або групою фахівців, експертною радою, спеціально уповноваженим державним органом (експертною організацією), певного питання, явища, процесу, предмета»¹. Характерною рисою для експертиз є те, що кожен її вид або різновид має лише свою мету і завдання, форми, об'єкти експертного дослідження, методи і методики його проведення, які регулюються спеціальними законами та цілою низкою інших нормативно-правових актів України.

Щодо судової експертизи, то із всіх видів і різновидів інших експертиз, вона посідає важливе місце, оскільки фактичні дані, одержані за результатами судової експертизи та викладені в її висновку, можуть мати суттєве значення для правильного вирішення справи. Тому не випадково, що процесуальне законодавство може вказувати на обов'язкове її призначення (ст. 76 КПК, ст. 145 ЦПК). Так, в цивільному судочинстві передбачається:

— обов'язкове призначення експертизи в разі подачі клопотання про її призначення обома сторонами;

¹ Див.: Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – № 6: Експертизи в Україні. – С. 3.

— призначення експертизи є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо в справі треба встановити:

- 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я;
- 2) психічний стан особи;
- 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Слід також урахувати, що в цивільному судочинстві зазначені деякі застереження щодо оцінки судом висновків судових експертиз. По-перше, висновок експерта для суду не є обов'язковим і оцінюється судом за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ч. 6 ст. 147 ЦПК). По-друге, жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення (ч. 2 ст. 212 ЦПК). По-третє, після розгляду судом первинної експертизи, коли з'ясується, що усунути неповноту або неясність висновку шляхом допиту експерта неможливо, може бути призначена додаткова експертиза, яка доручається тому самому експерту або іншому експерту. Якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експерту (ст. 150 ЦПК).

Зокрема, за ст. 203 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) однією з умов чинності правочину є дотримання вимоги закону про те, що волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Тому законодавець визначає в ч. 1 ст. 225 ЦК умови фактичного стану, які не дозволяють дієздатній фізичній особі адекватно виразити свою волю щодо вчинюваного правочину.

Для визнання правочину таким, що має дефекти волі та волевиявлення, а врешті є недійсним, необхідно встановити наявність хоча б одного з двох чинників, які мали місце в момент вчинення правочину, а саме: дієздатна фі-

зична особа не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними. З метою встановлення такого стану громадянина в момент вчинення правочину суд може призначити судово-медичну експертизу¹.

Між тим, зустрічаються випадки, коли суди, при оцінці наявних у матеріалах справи висновків первинної експертизи, помилково спростовують результати дослідження спеціаліста у відповідній галузі не додатковою чи повторною експертизою, а іншими доказами, наприклад, поясненнями свідків. При цьому не звертають належної уваги, що обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування (ч. 2 ст. 59 ЦПК).

Наприклад, прокурор в інтересах К. звернувся в суд з позовом до Ш. про визнання договору довічного утримання недійсним, зобов'язавши відповідачку повернути позивачу квартиру, передану їй на підставі цього ж договору. Прокурор зазначав, що даний правочин відноситься до нікчемних (ст. 225 ЦК), оскільки К., як вбачається із висновку судово-психіатричної експертизи, в момент його укладення за своїм психічним станом не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними. Проте суд першої інстанції, ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, не взяв до уваги висновки первинної психіатричної експертизи, оскільки вона була спростована, на його думку, поясненнями свідків, у тому числі приватного нотаріуса, яка вчинила вказаний договір.

Викладене свідчить, що при вирішенні справ цієї категорії не достатньо внутрішнього переконання, всебічної професійної підготовки та життєвого досвіду судді. У першу чергу тут треба мати на увазі те, що «тимчасовий психічний розлад або нервові потрясіння можуть бути різними за характером, тяжкістю, ступенем вираженості,

¹ Див.: Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К., 2005. – Т. 1. – С. 384.

а згадана вище недієздатність фізичної особи може бути обумовлена не стільки перебігом захворювання, скільки психологічними факторами»¹. Тому в цій ситуації цілком обґрунтованим було б призначення судово-психологічної експертизи, а в разі сумніву щодо її висновку – додаткової чи повторної експертизи. Адже, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 20 ЦПК суддя, чия основна функція полягає в здійсненні правосуддя, не може одночасно виступати і як експерт.

До речі, в ч. 3 ст. 225 ЦК зазначається, що сторона, яка знала про стан фізичної особи в момент вчинення правочину, зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану у зв'язку із вчиненням такого правочину. Власне наявність такого права дає можливість зазначити, що це дослідження буде неповним, якщо залишити без уваги реальну допомогу експертів при застосуванні судами відносно нового для нашої держави правового інституту відшкодування моральної шкоди. Зокрема, за допомогою висновків судово-психологічної або комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи можна не лише перевірити доводи потерпілого про заподіяння такого виду шкоди², а й визначити його розмір³. Вважається, що таким підходом до вирішення цієї проблеми буде забезпечено право кожного на справедливий судовий розгляд.

З огляду на викладене слід наголосити, що наявність у цивільному судочинстві висновків експертів, незважаючи на правову «рівність» доказів (ч. 6 ст. 147, ч. 2 ст. 212 ЦПК), має свою: 1) історію розвитку, яка підтверджує необхід-

¹ Сєдих К. В., Сєдих С. М., Гасій Ю. В. Деякі питання застосування психологічної експертизи в судовій практиці // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 40.

² Див.: Ахтирська Н. М. Судово-психологічна експертиза та використання її висновків у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 8. – С. 19–21.

³ Див.: Крикунов О. В. Психологічна експертиза потерпілого як засіб доказування цивільного позову про компенсацію моральної шкоди // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 46–47; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України ... – С. 75; Палиук В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда: Монография. – К., 2000.

ність врахування такого виду доказів¹; 2) характерну відмінність від інших доказів, оскільки в процесі проведення експертизи вимагається застосування спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо. Суддя одночасно не може бути й експертом, адже «... окрема голова, окремий розум не в змозі вмістити й тисячної частини накопиченого віками досвіду <...> Якщо станеться, що суду або окремій людині необхідно буде звернутися до іншої спеціальності, тоді замість того, щоб почати вивчення цієї спеціальності й, так би мовити, їхати відкривати Америку, можна прямо звернутися до спеціаліста з тієї або іншої спеціальності та взяти в нього готову формулу...»². У разі ж сумніву щодо висновку попередньої експертизи суд, з урахуванням правил допустимості доказів, може призначити додаткову чи повторну експертизу.

А. М. Полях, заступник начальника слідчого управління СБ України, здобувач кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України

ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН ТА ПРЕКУРСОРІВ

Розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів або прекурсорів передбачає

¹ Див.: *Мохов А. А.* Теория и практика использования медицинских знаний в гражданском судопроизводстве России. – С.Пб., 2003. – С. 19–25.

² *Спасович В. Д.* Сочинения: В 10 т. – С.Пб., 1983. – Т. 5. – С. 286.